
TÜRK SİYASETİNDE MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİNİN YENİDEN YAPILANMASI: EKONOMİK MERKEZİN YER DEĞİŞTİRİŞİ VE SİYASAL SONUÇLARI

*Restructuring of Center-Periphery Relations in Turkish Politics: The
Shift of the Economic Center and its Political Consequences*

Talha TURHAN

Öğr. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Sosyoloji Bölümü, Kayseri.
talhaturhan@erciyes.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6638-0929

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Gönderim Tarihi: 06.04.2026
Kabul Tarihi: 18.06.2026
DOI: 10.59281/turkiz.1924447

Kaynak göstermek için:

Turhan, T., (2026). Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Yeniden
Yapılanması: Ekonomik Merkezin Yer Değiştirışı ve Siyasal Sonuçları. *Düşünce
Dünyasında Türkiz*, 17(1): 123-149.

Özet

Bu çalışma, AK Parti iktidarını doğuran siyasal dönüşümü Edward Shils'in merkez-çevre çerçevesi ve Şerif Mardin'in Türkiye uyarlaması temelinde incelemektedir. Temel araştırma sorusu şudur: Ekonomik merkezin coğrafi yer değiştirmesi, merkez-çevre ilişkilerini nasıl yeniden yapılandırmış ve AK Parti iktidarını nasıl mümkün kılmıştır? Temel argüman, AK Parti iktidarının salt kültürel-ideolojik bir dönüşümün değil, 1980 sonrasında hız kazanan ekonomik liberalleşmeyle birlikte Anadolu'da filizlenen yeni bir burjuvazinin siyasal kurumsallaşmasının ürünü olduğudur. Çalışma nitel ve betimleyici bir yöntem benimsemekte; elde edilen bulgular, çevrenin merkeze dönüşümünün demokratikleşmeye değil iktidarın tekelleşmesine yol açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Merkez-Çevre İlişkileri, Şerif Mardin, AK Parti, Anadolu Sermayesi, Siyasal Dönüşüm.

Abstract

This study examines the political transformation that gave rise to the AK Party government, drawing on Edward Shils's center-periphery framework and Şerif Mardin's adaptation to Turkey. The central question is: How did the geographic shift of the economic center restructure center-periphery relations and enable the AK Party's rise? The core argument holds that the AK Party's ascent reflects not merely a cultural-ideological shift but the political institutionalization of a new Anatolian bourgeoisie emerging from post-1980 economic liberalization. Adopting a qualitative-descriptive method, the study finds that the periphery's rise to the center produced monopolization of power rather than democratization.

Keywords: Center-Periphery Relations, Şerif Mardin, AK Party, Anatolian Capital, Political Transformation.

Giriř

Türk siyasi tarihinin en köklü dönüşümlerinden birini temsil eden AK Parti iktidarı, siyaset bilimi literatüründe farklı perspektiflerden ele alınmıştır. Bu çalışmalar arasında en yaygın açıklama çerçevesi, Şerif Mardin'in Türkiye'ye uyarladığı merkez-çevre paradigmasıdır. Söz konusu paradigma, Türk siyasetinin yapısal gerilimini bürokratik-laik merkez ile dinî-muhafazakâr çevre arasındaki kültürel ve ideolojik bir karşıtlık olarak kavramsallaştırmaktadır. Bu açıklama çerçevesi, dönüşümün yalnızca kültürel ve ideolojik boyutlarını görünür kılmakta; ekonomik merkezin coğrafi ve toplumsal yeniden dağılımını, yani dönüşümün maddi altyapısını büyük ölçüde gözden kaçırmaktadır.

Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla řu temel araştırma sorusunu sormaktadır: Türkiye'de ekonomik merkezin coğrafi ve toplumsal yer değiştirişi, merkez-çevre ilişkilerini nasıl yeniden yapılandırmış ve bu dönüşüm AK Parti iktidarını nasıl mümkün kılmıştır? Çalışmanın özgün katkısı, merkez-çevre ilişkisini salt kültürel bir çatışma olarak değil, sınıflar arasındaki ekonomik işbölümünün ve rekabetin yeniden düzenlenmesi olarak kavramlaştırmasında yatmaktadır. Buna göre merkez ile çevre arasındaki yer değiştiriş önce ekonomik alanda gerçekleşmiş; siyasal iktidar bu ekonomik dönüşümü izlemiştir. Başka bir deyişle AK Parti iktidarı, salt bir kültürel-ideolojik dönüşümün değil, 1980 sonrasında hız kazanan ekonomik liberalleşme süreciyle birlikte Anadolu'da filizlenen yeni bir burjuvazinin siyasal kurumsallaşmasının ürünüdür.

Çalışma bu çerçevede üç özgün katkı sunmaktadır. Birincisi, merkez-çevre ilişkisini salt kültürel bir çatışma olarak değil, sınıflar arasındaki ekonomik işbölümünün ve rekabetin yeniden düzenlenmesi olarak kavramlaştırmaktadır. İkincisi, 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikaların Anadolu sermayesini nasıl güçlendirdiğini ve bu güçlenmenin nasıl siyasal bir talebe dönüştüğünü analitik olarak ortaya koymaktadır. Üçüncüsü, AK Parti

iktidarını bu sürecin siyasal kurumsallaşması olarak konumlandırarak partinin seçim başarısını ve iktidar pratiğini yeniden yorumlamaktadır.

Makale yedi bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde merkez-çevre yaklaşımının kavramsal temelleri ve Türkiye'ye uyarlanması ele alınmakta; mevcut literatürün sınırlılıkları tartışılmaktadır. Üçüncü bölümde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel arka plan özetlenmektedir. Dördüncü bölüm makalenin analitik çekirdeğini oluşturmakta ve 1980 sonrasında ekonomik merkezin nasıl yer değiştirdiğini incelemektedir. Beşinci bölümde bu ekonomik dönüşümün siyasal yansımaları AK Parti örneğinde çözümlenmekte; altıncı bölümde bulgular teorik çerçeveye ilişkilendirilerek tartışılmaktadır. Yedinci bölüm sonuçları içermektedir.

1. Teorik Çerçeve: Merkez-Çevre Yaklaşımı

1.1. Edward Shils'in Merkez-Çevre Kavramsal Çerçevesi

Merkez-çevre yaklaşımı, Edward Shils tarafından makro-sosyolojik bir çözümleme aracı olarak geliştirilmiştir (Shils, 1975). Shils'e göre her toplumun, o toplumu bir arada tutan değerler, semboller ve inançlar bütününden oluşan bir "merkezi" bulunmaktadır. Merkez yalnızca coğrafi ya da kurumsal bir konum değil, her şeyden önce tinsel bir alandır; otorite bu alandan kaynaklanmakta ve meşruiyetini buradan almaktadır (Shils, 2002). Çevre ise bu merkezi değerler sisteminin dışında kalan toplumsal alanı, kurumları ve kesimleri temsil etmektedir.

Shils'in çerçevesinde merkez ile çevre arasındaki ilişki, tek yönlü bir egemenlik ilişkisi değildir; aynı zamanda toplumsal bütünleşmenin ve çatışmanın dinamik bir alanıdır. Modernleşme süreçleriyle birlikte kentleşme, eğitimin yaygınlaşması ve ekonomik bütünleşme, merkezi değerler sisteminin çevreye nüfuz etmesini kolaylaştırmaktadır (Shils, 1975). Batı toplumlarında bu süreç görece sorunsuz işlemiş; merkezî değer sisteminin toplumun geniş

kesimlerine yayılmasıyla birlikte vatandaşlık olgusu güçlenmiştir (Shils, 2002).

1.2. Şerif Mardin'in Türkiye Uyarlaması

Shils'in evrensel iddia taşıyan bu çerçevesini Türkiye'ye ilk kez sistematik biçimde uygulayan Şerif Mardin'dir. Mardin'e göre Türkiye'de merkez-çevre ilişkisinin kendine özgü bir niteliği bulunmaktadır: Batı toplumlarında toplumsal ilerlemenin dinamosu işlevi gören devlet-kilise gerilimi ya da burjuva-aristokrasi çatışması Türkiye'de yaşanmamış; bunun yerine merkez ile çevre arasındaki süregelen gerilim temel yapısal çelişki olarak belirmiştir (Mardin, 2003a: 37).

Mardin, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan süreçte merkezi bürokratik-askeri seçkinlerin oluşturduğunu; çevreyi ise bu seçkin yapılarının dışında kalan, farklı değer, inanç ve yaşam biçimlerine sahip geniş halk kesimlerinin temsil ettiğini öne sürmektedir (Mardin, 2004). Modernleşme süreciyle birlikte merkezi değerler sistemi dönüşüme uğramış; İslamiyet yerini pozitivistizmin beslediği "bürokratik zihniyete"¹ bırakmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte oluşturulan pozitivist-laik-milliyetçi ideoloji, merkezin yeni değerler sistemini oluşturmuş; bu sistemi benimsemeyen toplum kesimleri ise çevrenin unsurları hâline gelmiştir (Mardin, 2003b: 204-205). Kongar (2006) bu ayrımı daha belirgin bir kavramsal çerçeveye oturtmuş; merkezi elinde bulunduran sınıfın tipik siyasal davranışını "devletçilik", çevrenin buna karşı geliştirdiği tepkiyi ise "liberalleşme-muhafazakârlaşma" olarak nitelendirmiştir.

Türk siyaseti açısından merkez; otoriter, merkeziyetçi, batıcı, laikçi ve inşacı bir siyaset üslubu benimserken, çevre; liberal, âdemi merkeziyetçi, uzlaşmacı ve gelenekçi bir yapı sergilemiştir

¹ "Bu zihniyet; sürekli düzenlemeye dönük olarak hareket eden, bu nedenle düzenlemenin karşısında yer alan her şeyi kendisine zıt, kuraldışı gören, bürokratin bilişsel dünyasında geliştiği hâlde bürokratin bunun farkında olmadığı 'bürokratik davranış'ı doğurur" (Mardin, 2003b: 204-205).

(Gülener, 2007: 62-63). Bu iki dünya arasındaki gerilim, Osmanlı'nın son döneminden günümüze değin Türk siyasetinin temel eksenini oluşturmıştır.

1.3. Mevcut Literatürün Sınırlılıkları ve Bu Çalışmanın Katkısı

Şerif Mardin'in merkez-çevre paradigması, Türk siyasetini açıklamada bugün de temel bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu alanda Açık (2006), Arlı (2006), Kahraman (2010) ve Gülener (2007) paradigmanın kapsamını ve sınırlılıklarını tartışmıştır. Öte yandan Heper (1985), merkezî bürokrasinin Türkiye'deki özgül konumunu ve devlet-toplum ilişkilerini sistematik biçimde ele almış; Keyder (1995) sınıf yapısının ve ekonomik dönüşümün merkez-çevre dinamikleriyle kesiştiği noktaları analiz etmiştir. Timur (2003) ise çok partili hayata geçiş sürecinde çevrenin siyasal taleplerinin nasıl şekillendiğini incelemiştir.

Bu sınırlılıkların en temel olanı, analizin ağırlıklı olarak kültürel ve ideolojik düzlemde kalmasıdır. Açık'ın (2006: 49) yerinde tespitine göre başta Mardin olmak üzere modernist ekol temsilcileri merkez-çevre çelişkisini tarafların kültürel kimliklerine dayandırmış ve ekonomik yapı ile sınıfsal ilişkileri ikinci plana atmıştır. Arlı (2006) paradigmanın devletin sürekliliği ve toplumsal denetim sorunlarını açıklamadaki yetersizliklerine dikkat çekerken; Kahraman (2010), 1970 sonrasında siyasal merkez-çevre ilişkisinden sosyolojik-coğrafi bir merkez-çevre ilişkisine doğru belirgin bir kayış yaşandığını öne sürmektedir.

Bu çalışma, söz konusu sınırlılıkları aşmak amacıyla merkez-çevre ilişkisini salt kültürel bir çatışma olarak değil, sınıflar arasındaki sosyo-ekonomik işbölümünün ve rekabetin bir yansıması olarak kavramlaştırmaktadır. Bu yaklaşım, Poulantzas'ın (1978) hegemonya ve sınıfsal blok kavramlarından ve Weber'in (2006) iktidar, otorite ve meşruiyet çözümlemesinden beslenmektedir.

2. Tarihsel Arka Plan: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Merkez-Çevre İlişkileri

2.1. Osmanlı'da Merkez-Çevre Ayırışmasının Kökenleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde merkez ile çevre arasındaki ilişki, güçlü bir toplumsal oйдаşmaya dayanmaktaydı. İslamiyet, bu dönemde hem merkezin hem de çevrenin paylaştığı ortak bir değerler sistemi işlevi görmekte; iki taraf arasındaki simgesel düzeydeki ayırışmalar derin toplumsal çatışmalara yol açmamaktaydı. Ne var ki 18. yüzyıldan itibaren hız kazanan modernleşme çabaları bu dengeyi köklü biçimde sarsmıştır. Modernleşmeyle birlikte merkezin değerler sistemine hâkim olan temel unsur, İslamiyet'ten pozitivistizmin beslediği bürokratik zihniyete kaymıştır (Mardin, 2003b: 204-205).

Bu dönüşümün üç temel dinamiği bulunmaktadır. Birincisi, devlet işlerinin karmaşıklaşmasıyla birlikte uzman bürokrat tipinin öne çıkmasıdır (Mardin, 2002: 159). İkincisi, üst ulema ile aşağı ulema arasındaki zıtlaşmanın bürokrasinin güç alanını genişletmesidir (Mardin, 2002: 160). Üçüncüsü ise 1839 Tanzimat Fermanı'nın bürokratik yapıyı fiilen güçlendiren sonuçlar doğurmasıdır (Mardin, 2002: 183).

Osmanlı'nın son döneminde merkez-çevre ilişkisini biçimlendiren en belirleyici siyasal kırılma, 1902 İlk Osmanlı Liberalleri Kongresi'dir (Zürcher, 1998: 133). Bu kongrede kristalleşen iki çizgi; Ahmet Rıza'nın merkezîyetçi-devletçi çizgisi ile Prens Sabahattin'in âdem-i merkezîyetçi-liberal çizgisi, Cumhuriyet döneminin temel siyasal gerilimini önceden haber vermektedir. Ahmet Rıza çizgisinin İttihat ve Terakki'ye egemen olması, merkezi değerler sisteminin bürokratik ve otoriter niteliğini pekiştirmiş; çevrenin talepleri sistematik olarak dışlanmıştı (Küçükömer, 1994).

2.2. Cumhuriyet'in İnşası ve Merkezin Pekişmesi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Osmanlı'nın son döneminde başlayan merkez-çevre ayırışmasını derinleştirmiş ve kurumsal bir zemine oturtmuştur. Yeni rejim, geleneksel toplumun çözdüğü

kurumların yerini laik ve ulusal kurumlarla doldurmayı hedeflemiş; ancak bu dönüşümü çevreye benimsetme sürecinde ikna ve eğitim yerine baskı ve zorlama yöntemlerini tercih etmiştir (Mardin, 2009: 44). Cumhuriyetin ilanıyla birlikte merkezi elinde bulunduran sınıf bürokrat ağırlıklı iken çevreyi küçük ölçekli yerel tüccar kesimi oluşturmaktaydı; bu yapısal ayrışma, erken Cumhuriyet döneminin siyasal çatışmalarının maddi zeminini de belirlemiştir.

Birinci Meclis'teki gruplaşmalar bu kırılmalılığı açıkça yansıtmaktadır. Merkezin temsilcisi konumundaki Birinci Grup ile çevrenin temsilcisi konumundaki İkinci Grup arasındaki çatışma (Demirel, 1994: 409; Ateş, 1994: 43), Cumhuriyet'in başından itibaren iki farklı siyasal geleneğin var olduğuna işaret etmektedir. Seçim kanununda yapılan değişikliklerle İkinci Grup'un temsilcileri bir sonraki meclisten tasfiye edilmiş; merkez, siyasal alanı kendi lehine yeniden düzenlemiştir. Bu tasfiyelerin yalnızca siyasal değil, aynı zamanda sınıfsal bir boyutu bulunmaktadır: Çevrenin sesini yükseltme kapasitesine sahip ekonomik aktörler, merkezi bürokrasinin denetim mekanizmaları aracılığıyla siyaset sahnesinden uzaklaştırılmıştır.

Merkez-çevre farklılaşmasında belirleyici bir rol üstlenecek olan Halk Fırkası'nın² kuruluşu İkinci Meclis döneminde gerçekleşmiştir. Aynı dönemde hayata geçirilen; Tevhid-i Tedrisat Kanunu, hilafetin kaldırılması ve parti-devlet özdeşliğinin tescili gibi örnekler merkezin değerler sistemini kurumsal olarak pekiştirmiştir. 1927'de yapılan kongrede milletvekili adaylarının doğrudan parti genel başkanı tarafından belirleneceği hükme bağlanmış; cumhuriyetçilik, milliyetçilik, halkçılık ve laiklik ilkeleri parti ideolojisinin temelleri olarak benimsenmiştir. 2 Mayıs 1935'te toplanan IV. CHP Kurultayı'nda³ ise parti-devlet özdeşliği resmen tescil edilmiştir.

² Halk Fırkası, 10 Kasım 1923'te Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır.

³ Bu kurultayın ardından Genel Başkan Vekili İsmet İnönü imzasıyla bir genelge yayımlanmış; İçişleri Bakanı'nın CHP Genel Sekreterliği'ne, valilerin de illerin parti başkanlıklarına getirildiği açıklanmıştır. Parti ile devlet özdeşliğinin son aşaması

Çevrenin siyasal temsil imkânı bu mekanizmalar aracılığıyla sistematik biçimde daraltılmış; merkezin iktidar gücü kurumsal bir zemine taşınmıştır.

İkinci Meclis döneminde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF), Prens Sabahattin çizgisinin devamı olarak çevrenin muhalefetini kısa bir süre temsil etmiştir. Parti, hem siyasal program hem de toplumsal taban bakımından çevrenin değerlerine yakın bir konumda yer almış; küçük tüccar, esnaf ve geleneksel çevrelerin talepleri için bir siyasal kanal işlevi görmüştür. Ancak Şeyh Said İsyanı ile bastırılan ve İzmir Suikastı girişimiyle tasfiye edilen bu hareketin ardından Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti iktidarının önündeki engeller ortadan kalkmıştır (Zürcher, 1998: 254).

1930 yılında kurulan Serbest Fırka (SF), iktidarın güdümünde oluşturulmuş olmakla birlikte kısa sürede çevrenin değerlerini temsil eden bir kimlik kazanmıştır (Tunçay, 1999: 269). Fırkanın beklenmedik ölçüde güçlü bir halk desteği bulması, çevrenin merkeze yönelik birikmiş tepkisini açıkça gözler önüne sermiştir. Bu hareketten rahatsızlık duyan merkez, partiyi 17 Aralık 1930'da kapattırıştır. Atatürk'ün ölümünün ardından İnönü döneminde ise otoritarizm kişisel iktidardan çıkarak tümüyle kurumsal bir nitelik kazanmıştır (İnsel, 1999: 38-39). Bu süreç, merkez ile çevre arasındaki ekonomik ve siyasal uçurumun derinleştiği bir döneme karşılık gelmekte; çevrenin çok partili siyasi hayatla birlikte yeniden sahneye çıkması için elverişli koşullar birikse de merkez, kurumsal mekanizmalar aracılığıyla bu birikimi erteleyebilmektedir.

2.3. Çok Partili Hayat, Demokrat Parti'nin Dönüşümü ve Çevrenin İlk Siyasal Kazanımları

1945 sonrasında çok partili hayata geçiş, çevrenin sesini yükseltmesi bakımından yapısal bir fırsat penceresi açmıştır. Demokrat Parti'nin (DP) kuruluş süreci bu açıdan özellikle dikkat çekicidir: Parti, başlangıçta CHP içindeki bir muhalefet hareketi olarak doğmuş; Celal

13 Şubat 1937'de "altı ok'un anayasaya girmesiyle gerçekleşmiştir (Ağaoğlu, 1947).

Bayar, Adnan Menderes ve arkadaşlarının CHP'den koparak kurduğu DP, ilk aşamada parti içi reform taleplerini siyasal programın merkezine yerleştirmiştir. Ne var ki DP kısa sürede dönüşüm geçirmiş; küçük tüccar, esnaf, çiftçi ve kırsal kesimlerin birikmiş ekonomik taleplerini ve kültürel değerlerini temsil eden bir kitle partisine evrilmiştir. Başka bir deyişle DP, CHP içinden filizlenmesine karşın zamanla çevrenin değerlerini ve çıkarlarını merkeze taşıyan bir araca dönüşmüştür (Timur, 2003: 44-45).

1950 seçimleri, merkez-çevre ilişkileri açısından gerçek anlamda bir kırılma noktası oluşturmaktadır. DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte çevrenin değerlerini temsil eden bir siyasal hareket ilk kez merkezde konumlanmış; böylece merkezi değerler sistemi çevrenin değerleriyle dönüşüme uğramıştır (Göka, 2004: 13). DP'nin başarısı yalnızca siyasal değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik temellere dayanmaktaydı. Tek parti döneminin vergi politikaları ve devlet müdahaleciliği, kırsal kesim ile küçük ölçekli ticaret burjuvazisini bunalıtmış; bu kesimler DP'de kendilerini temsil eden bir siyasal güç bulmuşlardır (Timur, 2003: 44-45).

27 Mayıs 1960 darbesi, "muhalefete karşı güvensizlik", "sürekli tehdit algılaması" ve halka karşı güvensizliğin (Kalaycıoğlu, 1998: 39) beslediği bir hesaplaşmanın ürünüdür.⁴ Ordu, bürokrasi, aydınlar ve basından oluşan merkez koalisyonu seçimle gelen iktidarı silahla devirmiş; ordunun bu tutumunu DP dönemindeki tasfiyeler, ekonomik güçlükler ve laiklik uygulamaları belirlemiştir (Erdoğan, 1998: 330).

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından oluşturulan Milli Birlik Komitesi⁵ yeni bir anayasa hazırlanması amacıyla kurucu meclis oluşturmuştur. Ancak bu meclisin yapısı demokratik meşruiyetten uzaktı: DP'den hiçbir üye yer almamış, büyük bölümünü CHP

⁴ Erdoğan (1998) bu etkenleri ideoloji, kurumsal konum ve kültürel başlıklar altında sıralamaktadır.

⁵ Milli Birlik Komitesi, darbe sonrası yönetimi hemen sivil siyasetçilere devretmek istemeyen '14'ler' grubu nedeniyle bölünmüş; Alparslan Türkeş ve arkadaşları yurt dışı görevlere gönderilerek tasfiye edilmiştir (Başgil, 1966).

tarafatları oluşturmuş ve hazırlanan anayasa metni CHP'nin darbe öncesi benimsediği "İlk Hedefler Beyannamesi"⁶ ile büyük ölçüde örtüşmüştür (Gençkaya, 1998: 20). 1961 Anayasası bu sürecin somut çıktısı olarak, çift meclis sistemi, Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu ve Devlet Planlama Teşkilatı gibi mekanizmalar aracılığıyla seçilmiş irade üzerinde kalıcı bir bürokratik vesayet düzeni kurmuştur (Gençkaya, 1998; Özdemir, 1989). DP iktidarının askerî müdahaleyle sona erdirilmesi, merkezin çevrenin siyasal kazanımlarına verdiği yapısal bir yanıt olarak değerlendirilebilir. Millî Görüş geleneğini temsil eden partilerin kapatılması da bu baskı politikasının bir parçasıdır (Çakır, 2005; Yavuz, 2005; Sunay, 2008).

3. Ekonomik Merkezin Yer Değiştirilişi: 1980 Sonrası Dönüşüm

3.1. Neoliberal Dönüşümün Yapısal Temelleri: 24 Ocak Kararları

1980 öncesi Türkiye ekonomisi, devlet müdahaleciliğine dayalı ithal ikameci bir model üzerine inşa edilmişti. Bu model, ekonomik kaynakların coğrafi ve sınıfsal dağılımını büyük ölçüde belirlemekte; İstanbul-İzmir ekseninde yoğunlaşan büyük sermaye grupları ile devlet arasındaki organik ilişki aracılığıyla şekillenen bir ekonomik merkez üretmekteydi. Küçük ve orta ölçekli Anadolu girişimcileri ise bu yapının dışında kalmakta; kredi, teşvik ve kamu ihaleleri gibi kaynaklara erişim konusunda sistematik biçimde dezavantajlı bir konumda bulunmaktaydı (Keyder, 1995). Bu çerçevede 1980 öncesinde siyasal merkez ile ekonomik merkez büyük ölçüde örtüşmekteydi; her ikisi de laik-bürokratik seçkinlerin denetimindeydi. DP döneminde gerçekleşen siyasal açılım çevrenin sesini yükseltmiş; ancak 1960 müdahalesiyle birlikte merkez bu kazanımları geri almıştır.

⁶ Bu beyanname CHP'nin 1959 yılında düzenlediği XI. Kurultay'ında kabul edilmiştir.

24 Ocak 1980 kararları ve ardından hayata geçirilen neoliberal dönüşüm bu yapıyı köklü biçimde dönüştürmüştür. İthal ikameci modelden ihracata dayalı büyüme modeline geçiş, piyasaların serbestleştirilmesi ve dışa açılma politikaları, Türkiye'nin küresel ekonomiye eklenme biçimini ve hızını belirleyici ölçüde değiştirmiştir. Weber'in (1995: 133-134) otorite ve meşruiyet kavramları çerçevesinden bakıldığında bu dönüşüm, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir iktidar yeniden dağılımının başlangıcını işaret etmektedir. Piyasaların devlet denetiminden kısmen çıkması, devletin ekonomik kaynak dağıtımındaki tekeli zayıflatmış; bu durum merkezi değerler sisteminin maddi temellerini sarsmıştır.

ANAP hükümetleri döneminde (1983-1991) uygulanan politikalar bu dönüşümü hızlandırmıştır. Dışa açık büyüme modeli, ihracata yönelik üretim yapan Anadolu kökenli işletmelere yeni pazarlar açmış; yerel girişimciliğin önündeki bürokratik engeller kısmen aşılmıştır. Serbest piyasa koşullarına uyum sağlayan muhafazakâr Anadolu burjuvazisi, bu dönemde hem ekonomik hem de sosyal alanda görünürlüğünü artırmış; vakıf, dernek ve eğitim kurumları aracılığıyla sivil toplum alanında da etkinleşmeye başlamıştır (Bayramoğlu, 2001: 35). Özetle 1980'lerden itibaren ekonomik güç, DP dönemindeki siyasal açılımın yarım bıraktığı dönüşümü bu kez piyasa mekanizmaları aracılığıyla tamamlamaya başlamış; çevrenin ekonomik birikimi siyasal taleplerin maddi temelini hazırlamıştır.

3.2. Anadolu Sermayesinin Yükselişi ve Yeni Bir Burjuvazinin Doğuşu

1980 sonrası ekonomik dönüşümün en kritik sonucu, Türkiye'nin ekonomik coğrafyasını yeniden biçimlendiren Anadolu sermayesinin yükselişidir. Başta Kayseri, Konya, Gaziantep, Denizli ve Çorum olmak üzere çeşitli Anadolu şehirlerinde güçlenen KOBİ temelli girişimcilik kültürü, literatürde "Anadolu Kaplanları" olarak

adlandırılmaktadır (Toprak vd., 2004). Bu yerel girişimcilik dalgasının iki temel özelliği bulunmaktadır.

Birincisi, bu girişimcilik dalgası uluslararası bir boyut kazanmıştır. Anadolu merkezli işletmeler, ihracat odaklı üretim modelleriyle küresel piyasalara eklemlenmiş; bu eklemlenme onlara hem ekonomik güç hem de uluslararası sistem nezdinde bir meşruiyet zemini sağlamıştır. Weber'in (2006: 287) parti ve toplumsal eyleme ilişkin çözümlemesinden hareketle şu söylenebilir: Anadolu girişimciliği, yalnızca ekonomik bir olgu olmakla kalmamış, ortak çıkarlar ve değerler etrafında örgütlenen kolektif bir sınıf bilincinin taşıyıcısına dönüşmüştür.

İkincisi, bu yeni burjuvazinin kültürel ve siyasal üstyapısı, ekonomik altyapısıyla tutarlı biçimde şekillenmiştir. Weber'in (1997) din-ekonomi ilişkisine ilişkin analizine paralel biçimde, muhafazakâr-İslami değerler ile kapitalist girişimcilik arasında işlevsel bir uyum gelişmiştir. MÜSİAD'ın kuruluşu ve hızla güçlenmesi, bu yeni burjuvazinin örgütsel ifadesidir; TÜSİAD'ın temsil ettiği İstanbul merkezli büyük sermayeye alternatif olarak konumlanan MÜSİAD, Anadolu sermayesinin hem ekonomik hem de siyasal taleplerini dile getiren kurumsal bir çatı oluşturmuştur (Buğra, 2004).

Gramsci'nin (1985: 15) "organik aydın" kavramı, bu sürecin ideolojik boyutunu anlamlandırmak için özellikle verimlidir. Yükselen Anadolu burjuvazisi, kendi hegemonyasını üretmek amacıyla yalnızca ekonomik değil, entelektüel ve kültürel alanlarda da etkinleşmiştir. Muhafazakâr kimlikli medya organlarının, üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının çoğalması, bu hegemonya projesinin somut göstergeleridir.

3.3. 28 Şubat: Klasik Hegemonyanın Yeni Güce Direnci

1996 yılında Refah Partisi'nin koalisyon ortağı sıfatıyla iktidara gelmesi, merkez ile çevre arasındaki gerilimi kritik bir eşiğe taşımıştır. 28 Şubat 1997 süreci, bu gerilimin en sert biçimde dışavurumunu temsil etmektedir. Ancak bu sürecin yalnızca laiklik

kaygılarıyla açıklanması, olgunun ekonomik boyutunu gözden kaçırmaktadır.

28 Şubat, özünde Cumhuriyet tarihi boyunca ekonomik ve sınıfsal bakımdan ayrıcalıklı bir kesimin yani bürokrasinin ve devletle organik ilişki içinde büyüyen büyük sermayenin yeni gelişen toplumsal güçlere karşı giriştiği bir tasfiye operasyonu olarak okunabilir (Çetinsaya, 2005). Bayramoğlu'nun (2001: 35) tespitine göre KOBİ'lerden oluşan yeni iktisadi aktörler, kendilerini oyun dışı bırakan aşırı tekelci ekonomik yapının değişmesini talep etmiş ve bu oranda siyasallaşmıştır. Bu çerçevede 28 Şubat, tarihsel bloğa dâhil olmakta olan yeni ve rekabetçi sosyo-ekonomik güce karşı klasik hegemonyanın direnci olarak yorumlanabilir.⁷

Bu süreçte dikkat çekici bir paradoks göze çarpmaktadır: Millî Görüş geleneğinin tasfiyesi, kısmen bu geleneğin serbest piyasa değerleriyle bağdaşmayan "aşırı" öğelerini temizleme işlevi görmüştür. Başka bir deyişle 28 Şubat, istemeden de olsa Millî Görüş'ün daha ılımlı ve piyasa dostu bir versiyonunun doğuşunu hızlandırmıştır (Yılmaz, 2008). "Anadolu Kaplanları" olarak anılan yerel girişimcilik kültürünün Kayseri, Konya, Gaziantep, Çorum, Yozgat ve Sivas gibi muhafazakâr siyasal geleneğin yerleşik olduğu yörelerde yoğunlaşması rastlantısal değildir (Toprak vd., 2004). AK Parti, özetle 28 Şubat rejiminin yarattığı iktisadi kriz ve yeniden bölüşüm sorunlarına karşı Anadolu'da filizlenen girişimci orta sınıfın tepkisini siyasete taşımıştır. Erdoğan, partinin I. Olağan Kongresi açılış konuşmasında bu misyonu açıkça dile getirmiştir (Erdoğan, 2003).

3.4. Ekonomik Merkezin Coğrafi Dönüşümü: İstanbul-İzmir Ekseninden Anadolu'ya

Türkiye'nin ekonomik coğrafyası 1980 sonrasında köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'e kadar ülkenin ekonomik merkezi İstanbul-İzmir ekseninde

⁷ 28 Şubat müdahalesi ile muhafazakâr yerel sermaye arasındaki ilişki üzerine özgül bir çalışma için bkz. Doğan (2010).

yoğunlaşmaktaydı. Bu eksen, aynı zamanda laik-batıcı kültürün ve bürokratik merkezin mekânsal ifadesiydi; ekonomik güç ile siyasal iktidar büyük ölçüde aynı toplumsal kesimin elinde toplanmaktaydı. DP döneminde bu dengenin kısmen sarsılması çevrenin siyasal sahneye ilk ciddi çıkışıydı; ancak 1960 müdahalesiyle birlikte merkez bu dengeyi yeniden kendi lehine düzenlemiştir. 1980 sonrasında başlayan dönüşüm ise bu örtüşmeyi kalıcı biçimde parçalamıştır.

İhracata yönelik üretim modelinin yaygınlaşması, ekonomik faaliyetin Anadolu'ya yayılmasını beraberinde getirmiş: Kayseri, Konya, Gaziantep, Denizli, Çorum ve Sivas gibi şehirler birer üretim ve ihracat merkezi hâline gelmiştir. Karpat'ın (1996: 73) dikkat çektiği üzere, kırsal kesimden kentlere yönelik göç dalgaları bu süreci ayrıca besleyen bir dinamik oluşturmuştur. 1970'ler ve 1980'lerde yoğunlaşan iç göçle birlikte köylü kökenli nüfus, metropollerin çeperlerinde yeni semtler oluşturmuş ve zamanla kentli nüfusun ağırlık merkezini oluşturur hâle gelmiştir. Böylece Anadolu'nun ekonomik yükselişi ile kentlerin demografik dönüşümü birbirini besleyen iki süreç olarak işlemiş; her ikisi de muhafazakâr çevrenin merkeze doğru yürüyüşünü mümkün kılan yapısal koşulları yaratmıştır.

Bingöl ve Akgün'e göre (2005: 12-13) 1980 sonrasında ekonomik merkez Anadolu'ya kaymaya başlamış; 2000'li yıllara gelindiğinde ise siyasal iktidar bu ekonomik gerçekliği izlemek zorunda kalmıştır. Önceki bölümlerde ele alınan siyasal dinamikler; DP'nin çevrenin taleplerini merkeze taşıması, 1960 müdahalesiyle bu kazanımların geri alınması, 28 Şubat sürecinde yükselen Anadolu sermayesinin tasfiyeye maruz kalması örnekleri bu genel tablonun siyasal boyutunu oluşturmaktadır. AK Parti iktidarı, bu anlamda bir nedenin değil, bir sonucun adıdır. Modern kapitalist sistemin üretim araçlarına sahip olan bu "yeni burjuvazi", kendi ideolojik hegemonyasının üretimine de girişmiş ve böylece merkezi yeniden biçimlendirmiştir. Merkezin önündeki gerçek denetleyici güç artık

“eski bürokratik-oligarşik merkez” değil, “kapitalist yeni merkez” dir (Koçal, 2012).

4. Siyasal Sonuçlar: AK Parti’nin Yükselişi ve Yeni Merkez-Yeni Çevre Dinamikleri

4.1. Millî Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasi’ye: İdeolojik Dönüşümün Anatomisi

AK Parti’nin kuruluşu, yalnızca Millî Görüş geleneğinden kopuşun değil, aynı zamanda Türk muhafazakârlığının köklü bir ideolojik dönüşümünün ifadesidir. Millî Görüş hareketi, 27 Mayıs darbesiyle DP’nin kapatılmasının ardından küçük sanayici, tüccar, zanaatkâr ve çiftçilerden oluşan çevrenin kendi taleplerini ifade etme arayışının ürünü olarak belirmiştir (Yücekök, 1983: 80). Ancak Millî Görüş’ün siyasal İslam çizgisindeki Batı karşıtı söylemi, 1990’lı yıllara gelindiğinde yükselen Anadolu burjuvazisinin ihtiyaçlarıyla giderek çelişir hâle gelmiştir (Bölükbaşı, 2012: 177).

AK Parti, 28 Şubat sürecinin ardından kurulan ve Millî Görüş’ün piyasa dostu, AB yanlısı ve demokratik söylemi benimseyen bir versiyonu olarak değerlendirilebilir. “Muhafazakâr Demokrasi” ideolojisi bu dönüşümün kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Post-İslamcılar, küresel kapitalist sisteme entegre olmaya çabalayarak ve Kemalist düzenin makul bir eleştirisini benimseyerek tek başına iktidar olabilecek bir kitle partisi oluşturmuşlardır (Bölükbaşı, 2012: 183). Türk-İslam Sentezi’nin Kemalizm’den bir kopuşu değil, bir sürekliliği simgelemesi (Taşkın, 2009: 398) bu dönüşümün sınırlarını da ortaya koymaktadır.

4.2. AK Parti’nin Toplumsal Tabanı ve Seçim Başarısının Kaynakları

AK Parti’nin seçim başarısı, tek bir sosyal gruba ya da tek bir motivasyona indirgenemeyecek ölçüde çok katmanlı bir toplumsal tabanı yansıtmaktadır. Toplumsal tabanın birinci katmanını Anadolu kökenli girişimci sınıf oluşturmaktadır. AK Parti, liberalleşmeyi yeniden dağıtımcı bir sosyal politikayla birleştirerek bu kesimin

önünü açmış; devlet teşviklerini ve kamu ihalelerini Anadolu girişimciliğinin lehine yeniden düzenlemiştir (Özipek, 2011: 673).

İkinci katmanı, kentlerin çeperlerine yerleşmiş, köy kökenli ve geleneksel-muhafazakâr değerleri taşıyan kentli nüfus oluşturmaktadır. Bu nüfus, ekonomik belirsizliğe ve kültürel yabancılaşmaya karşı hassasiyetini AK Parti'nin merkezin dışladığı kesimlerin temsilcisi söylemiyle gidermiştir. Üçüncü katmanı ise bürokratik vesayete karşı çıkan liberal ve laik kesimler oluşturmaktadır. Bu kesimler, AK Parti'ye ideolojik bir yakınlık duymaksızın ordunun ve yargının siyaset üzerindeki vesayetini kırmak amacıyla partiye geçici bir destek vermiştir (Yılmaz, 2005: 614).

Weber'in (2006: 287) parti eylemine ilişkin çözümlemesi bu bağlamda açıklayıcıdır: Parti eylemleri her zaman planlı biçimde ulaşılmaya çalışılan bir hedefe yöneliktir ve zorunlu olarak bir toplumsallaştırmayı içerir. AK Parti'nin seçimlerdeki sürekli yükseliş eğiliminin ardında, partinin özellikle yerel örgütleriyle siyaset ilgisinin toplumsallaşmasında oynadığı aracılık rolü yatmaktadır (Akdağ, 2012).

Seçim başarısının kurumsal boyutuna bakıldığında, AK Parti'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde tek başına iktidara gelmesi köklü bir kırılma noktasını simgelemektedir. Sonraki seçimlerde oy oranları yüksek seyrini korumuş; 2004 yerel seçimlerinde yaklaşık yüzde kırk iki, 2007 genel seçimlerinde yüzde kırk altı buçuk, 2009 yerel seçimlerinde yüzde otuz dokuz ve 2011 genel seçimlerinde yaklaşık yüzde elli düzeyinde oy alan parti, Türkiye'nin en başarılı seçim makinelerinden birini oluşturmuştur.

Erdoğan'ın liderlik figürü bu tablonun vazgeçilmez bir bileşenidir. Weber'in (1995: 133-134) karizmatik otorite kavramı bu noktada açıklayıcı bir işlev üstlenmektedir. Erdoğan'ın geleneksel iktidar elitliğinden köken itibarıyla uzak olması yani devlet bürokrasisinde çalışma deneyiminin bulunmaması, devşirme geleneğinden gelmemesi seçmen algısında belirleyici bir etken

olmuştur. Bu karizmatik boyut, özellikle İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı döneminde (1994-1998) biçimlenmiştir: Belediye yönetimindeki somut icraatlar aracılığıyla hem yerel düzeyde güven inşa eden hem de muhafazakâr çevrenin taleplerini karşılama kapasitesini kanıtlayan Erdoğan, çevre seçmeninin sembolik temsilcisi konumuna yükselmiştir. Kitlelerin siyasetçiyi biçimsel konumundan önce sembolik taşıyıcısı olarak değerlendirdiği düşünüldüğünde (Yıldırım, 2002: 70), bu karizmatik boyutun seçim başarısına somut katkısı daha iyi anlaşılmaktadır.

4.3. Seçim Başarısından İktidar Pratiği: Yeni Merkezin Oluşumu

AK Parti iktidarının ilk döneminde hayata geçirilen yapısal reformlar üç temel ekseninde değerlendirilebilir: bürokratik vesayetin tasfiyesi, ekonomik liberalleşme ve Anadolu girişimciliğinin önünün açılması ile muhafazakâr-dinî değerlerin kamusal alanda görünürlüğünün artırılması. AK Parti, liberalleşmeyi yeniden dağıtımcı sosyal politikayla birleştirerek Anadolu girişimcilerinin önünü açmış; Cumhuriyet'in seçkin zümrelerine ait kurumlardan toplumun dezavantajlı çoğunluğunun da yararlanmasını sağlayan bir dönemin kapısını aralamıştır (Özipek, 2011: 671).

Ancak bu dönüşüm sürecinde dikkat çekici bir yapısal paradoks belirmiştir. Çevrenin değerlerini taşıyarak merkeze konumlanan AK Parti, zamanla merkezin gücünü başkalarıyla paylaşmak yerine tek elde toplamayı tercih etmiştir (Vergin, 2007: 74). Böylece “eski merkez” ile “yeni merkez” arasındaki fark, değerler ve köken bakımından belirgin olsa da iktidar pratiği bakımından giderek muğlaklaşmıştır. AK Parti, sadece siyasal iktidarı değil, küreselleşme koşullarıyla merkezleşen yeni burjuvaziyi de temsil etmektedir (Sarıbay, 2001).

5. Tartışma

5.1. Ekonomik Determinizm mi, Çok Boyutlu Dönüşüm mü?

Bu çalışmanın temel argümanı, AK Parti iktidarının maddi temelini Anadolu sermayesinin yükselişi ve ekonomik merkezin coğrafi yer değiştirmesinde aramaktadır. Ancak bu argümanın olası bir yanlış okumasını bertaraf etmek gerekmektedir: Söz konusu analiz salt ekonomik bir determinizmi savunmamaktadır. Aksine kültürel, ideolojik ve ekonomik süreçlerin birbirini karşılıklı olarak biçimlendirdiği çok boyutlu bir dönüşümü kavramlaştırmayı hedeflemektedir.

Mardin'in (2003a) kültürel merkez-çevre paradigması ile bu çalışmanın önerdiği ekonomik boyut birbirini dışlamamakta; birbirini tamamlamaktadır. Mardin'in yaklaşımı merkez ile çevre arasındaki değerler ve kimlik eksenindeki gerilimi güçlü biçimde açıklamaktadır. Ne var ki bu yaklaşım, 1980 sonrasında Türkiye'de neden bu belirli tarihsel anda bir dönüşümün yaşandığını yeterince açıklayamamaktadır: Kültürel gerilim onlarca yıldır mevcuttu; ancak çevre ancak 2002'de merkeze kalıcı biçimde yerleşebildi. Bu gecikmeyi açıklayan etken kültürel değil ekonomiktir; Anadolu burjuvazisinin 1980 sonrasında biriktirdiği ekonomik güç, siyasal dönüşümün maddi zeminini hazırlamıştır.

Poulantzas'ın (1978) hegemonya ve sınıfsal blok kavramları bu çerçevede açıklayıcı bir işlev üstlenmektedir. AK Parti iktidarı bu çerçevede değerlendirildiğinde, yalnızca muhafazakâr-dinî kimliğin siyasal temsilini değil; Anadolu girişimci sınıfı, kentli muhafazakâr orta sınıf ve bürokratik vesayete karşı çıkan liberal kesimlerin oluşturduğu heterojen bir hegemonik bloğun iktidarını temsil etmektedir.

5.2. Şerif Mardin Paradigmasının Sınırlılıkları: Bir Yeniden Değerlendirme

Bu çalışmanın bulguları ışığında Mardin paradigmasının üç temel sınırlılığı öne çıkmaktadır. Birinci sınırlılık, statik bir merkez-çevre

anlayışının yetersizliğidir. Mardin'in çerçevesi merkez ile çevreyi görece sabit ve homojen iki kutup olarak kavramlaştırmaktadır. Oysa bu çalışmanın tarihsel arka plan ve ekonomik dönüşüm bölümlerinde gösterildiği üzere hem merkez hem de çevre -DP örneğinden Millî Görüş'e, Anadolu Kaplanları'ndan AK Parti'ye uzanan süreçte- köklü dönüşümler geçirmektedir (Açıkel, 2006: 49).

İkinci sınırlılık, ekonomik yapının ikincil konumlandırılmasıdır. Mardin'in yaklaşımı ağırlıklı olarak kültürel ve ideolojik düzlemde işlemekte; sınıfsal ilişkileri ve ekonomik dinamikleri çözümlemenin periferisine itmektedir. Oysa 1980 sonrasında Türkiye'de yaşanan dönüşüm, salt bir kültürel-ideolojik kayma değil; aynı zamanda üretim ilişkilerinin ve sermaye birikiminin köklü bir yeniden yapılanmasıdır. Bu çalışmanın temel bulgularından biri, ekonomik dönüşümün siyasal dönüşümden önce geldiği ve onu mümkün kıldığı yönündedir.

Üçüncü sınırlılık ise çevrenin merkezîleşmesi sonrasında ortaya çıkan yeni dinamiklerin paradigma çerçevesinde kavranamamasıdır. Zira yeni merkez, iktidarını pekiştirdikçe eski çevrenin taleplerini karşılamaktan giderek uzaklaşmakta ve kendi özgül bir tahakküm biçimi üretmektedir. Bu durum, merkez-çevre paradigmasının ötesine geçen yeni analitik araçların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

5.3. Karşı Argümanlar ve Sınır Koşulları

Bu çalışmanın argümanına yöneltilebilecek en güçlü karşı argüman, analizin ekonomik indirgemeciliğe kurban edildiği yönündedir. Gerçekten de Anadolu sermayesinin yükselişi AK Parti iktidarının zorunlu bir koşuluymdu; ancak yeterli bir koşulu değildi. Bu yapısal fırsatı siyasal iktidara dönüştüren mekanizma, ne yalnızca ekonomik çıkar hesapları ne de yalnızca kültürel kimlik siyasetidir. Çalışmanın 5.2 bölümünde ele alındığı üzere Erdoğan'ın karizmatik liderliği bu mekanizmanın işleyişinde kritik bir dönüştürücü işlev üstlenmiştir.

İkinci karşı argüman, Kürt hareketinin bu çözümlemenin neresine yerleştirileceği sorusudur. Muhafazakâr çevrenin merkeze

konumlanmasıyla birlikte çevrede oluşan boşluğu doldurmaya çalışan Kürt hareketi önemli yapısal açmazlarla karşı karşıyadır (Demir, 2005; Çelik, 2010). Bu tablo, merkez-çevre ilişkilerinin tek boyutlu bir yer değiştirme sürecinden ibaret olmadığını; çevrenin kendi içinde de hiyerarşik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Üçüncü ve en kritik karşı argüman ise geleneksel merkezin çözülmesinin demokratikleşmeye katkı sağlayıp sağlamadığı sorusudur. Bu çalışmanın bulguları bu soruya olumsuz yanıt vermektedir. Geleneksel bürokratik vesayetin tasfiyesi demokratikleşmenin zorunlu bir koşuluydu; ancak bu tasfiyenin ardından oluşan iktidar boşluğunu dolduran yeni merkez, demokratik derinleşmeye değil, iktidarın tekelleşmesine yol açmıştır (Turgut, 1984: 39).

5.4. Teorik Çerçevenin Yeniden Kurgulanması: Ekonomik Merkez-Çevre Modeli

Bu çalışmanın bulguları ışığında Mardin'in kültürel merkez-çevre paradigmasını ekonomik boyutla tamamlayan dört temel önerme öne sürülebilir. Birinci önerme: Merkez-çevre ilişkisi, yalnızca kültürel ve ideolojik değil; aynı zamanda ekonomik bir işbölümü ilişkisidir. İkinci önerme: Çevrenin merkeze dönüşümü, önce ekonomik alanda gerçekleşmekte; siyasal iktidar bu ekonomik dönüşümü izlemektedir. Üçüncü önerme: Çevrenin merkeze entegrasyonu, tek yönlü ve homojen bir süreç değildir; çevrenin bir kesimi merkeze entegre olurken diğer bir kesimi yeni bir çevreyi oluşturmaktadır. Dördüncü önerme: Merkeze konumlanan çevre, zamanla merkezin otoriter eğilimlerini devralmaktadır; bu içselleştirme süreci demokratikleşmeye katkı yerine iktidarın tekelleşmesine araç olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Türk siyasetindeki merkez-çevre ilişkilerinin yeniden yapılanmasını ekonomik merkezin yer değiştirilişi ekseninde

çözümlemeyi hedeflemiştir. Mardin'in kültürel merkez-çevre paradigmasını temel analitik çıkış noktası olarak alan çalışma, bu paradigmayı sınıfsal ve ekonomik boyutlarla tamamlayarak AK Parti iktidarının maddi temellerini görünür kılmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın temel bulguları şu şekilde özetlenebilir. Birincisi, merkez-çevre ilişkisi Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreç içinde yalnızca kültürel ve ideolojik bir gerilim olarak değil, aynı zamanda ekonomik kaynakların ve siyasal iktidarın dağılımındaki yapısal bir eşitsizlik olarak tezahür etmiştir. İkincisi, 1980 sonrasında uygulanan neoliberal politikalar bu yapıyı köklü biçimde dönüştürmüştür; 24 Ocak kararlarıyla başlayan liberalleşme süreci, Anadolu kökenli KOBİ'lerin küresel piyasalara eklemlenmesine olanak tanımış ve ekonomik merkezin İstanbul-İzmir ekseninden Anadolu'ya kaymasını sağlamıştır. Üçüncüsü, 28 Şubat süreci klasik hegemonyanın yeni sosyo-ekonomik güce karşı son büyük direniş girişimini temsil etmekte; paradoksal biçimde bu direniş AK Parti'nin doğuşunu hızlandırmıştır. Dördüncüsü, AK Parti iktidarı bu ekonomik dönüşümün siyasal kurumsallaşmasından ibarettir. Beşincisi, çevrenin merkeze dönüşümü otomatik olarak demokratikleşmeye yol açmamış; yeni merkez eski merkezin otoriter eğilimlerini yeni bir kılıkla yeniden üretmiştir.

Bu bulgular ışığında çalışmanın teorik katkısı şu şekilde özetlenebilir: Merkez-çevre ilişkisi salt kültürel ve ideolojik bir çatışma olarak değil; ekonomik işbölümünün, sınıfsal rekabetin ve hegemonik bloğun yeniden yapılanmasının bir yansıması olarak kavramlaştırıldığında, Türk siyasetinin dönüşüm dinamikleri çok daha kapsamlı biçimde açıklanabilmektedir. Mardin'in paradigması bu yeniden kavramlaştırmayla çürütülmemekte; aksine ekonomik boyutla zenginleştirilerek daha güçlü bir analitik araç hâline getirilmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlılıklarının da açıkça ifade edilmesi gerekmektedir. Analiz, ağırlıklı olarak mevcut literatüre dayanmakta; Anadolu burjuvazisinin yükselişini ve AK Parti seçmen

tabanını doğrudan ölçen özgün ampirik verileri içermemektedir. Gelecek araştırmalar için en verimli yönelim, bu çalışmanın teorik çerçevesini anket çalışmaları, derinlemesine mülakatlar ve firma düzeyinde ekonomik verilerle sınayan ampirik çalışmalar olacaktır. Kürt hareketinin merkez-çevre dinamiklerine etkisi de özgün bir çalışmanın konusunu oluşturmayı hak etmektedir.

Son olarak řu tespit yapılabilir: Türkiye’de demokratik derinleşmenin önündeki en kritik sorun artık bürokratik vesayet değil, iktidarın tekelleşme eğilimidir. Merkez-çevre ilişkilerinin yeniden yapılanması bu sorunu çözmemiş; yalnızca yeniden biçimlendirmiştir. Türkiye’nin demokratikleşme yolculuğunun sürdürülebilir bir zemine taşınması, güçlü kurumsal güvencelerin, etkili bir muhalefet kültürünün ve çoğulcu bir siyasal ortamın inşasına bağlıdır.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1947). *İki parti arasındaki farklar*. Ankara: Arbas Matbaası.
- Açıkel, F. (2006). Entegratif toplum ve muarızları: Merkez-çevre paradigması üstüne eleştirel notlar. *Toplum ve Bilim*, 105: 30-69.
- Akça, İ. (2004). Türkiye günlüğü: Yeni sağın organik aydınları. (ed. A. Çiğdem) *Modern Türkiye’de siyasi düşünce: Muhafazakârlık içinde* (ss. 460-464). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akdağ, G. A. (2012). AK Parti’nin seçim başarısına alternatif bir açıklama: Yerel örgütlerin yapı ve işlevleri. *Alternatif Politika*, 4 (1): 27-53.
- Aktay, Y. (2008). Bu olmazsa başka merkez. *Anlayış Dergisi*, 60: 52-54.
- Arlı, A. (2006). Devletin sürekliliği, devrimin muhafazası, toplumun denetim sorunu: Merkez-çevre paradigmasının sınırlılıkları üstüne notlar. *Toplum ve Bilim*, 105: 96-128.
- Ateş, N. Y. (1994). *Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bakirezer, G., & Demirer, Y. (2009). AK Parti’nin sınıf siyaseti. *Mülkiye Dergisi*, 30(252): 19-32.
- Başgil, A. F. (1966). *27 Mayıs ihtilali ve sebepleri*. (çev. M. A. Sebük ve İ. H. Akın) İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Bayramoğlu, A. (2001). *Türkiye’de İslami hareket: Sosyolojik bir bakış 1994-2000*. İstanbul: Patika Yayıncılık.
- Bingöl, Y., & Akgün, Ş. (2005). Demokratlıktan muhafazakâr demokratiğe. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1): 1-33.
- Bora, T. (1999). *Türk sağının üç hali: Milliyetçilik, muhafazakârlık, İslâmcılık*. İstanbul: Birikim.
- Buğra, A. (2004). Dini kimlik ve sınıf: Bir MÜSİAD ve Hak-İş karşılaştırması. (ed. N. Balkan ve S. Savran) *Sürekli kriz politikaları içinde* (ss. 126-147). İstanbul: Metis Yayınları.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş’ten muhafazakâr demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat süreci sonrası İslami elitlerin dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 166-187.
- Çakır, R. (2005). Milli Görüş hareketi. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 544-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, M. (2010). Türk demokrasisinin gelişiminin önünde oluşturulan üç set. *Tarih Bilinci*, 11-12: 14-24.
- Çetinsaya, G. (2005). İslâmcılıktaki milliyetçilik. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 421-468). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Demir, Ö. (2005). Anadolu sermayesi ya da 'İslâmcı sermaye'. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye'de siyasal düşünce: İslâmcılık* içinde (ss. 870-886). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te muhalefet: İkinci grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Doğan, A. E. (2010). İslamcı sermayenin gelişme dinamikleri ve 28 Şubat süreci. (eds. İ. Uzel ve B. Duru) *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde (ss. 283-306). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Erdoğan, M. (1998). Türkiye'de asker ve siyaset. *Liberal toplum liberal siyaset* içinde (ss. 329-342). 2. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, R. T. (2003). *Adalet ve Kalkınma Partisi I. Olağan Büyük Kongresi konuşması*. Ankara: Adalet ve Kalkınma Partisi.
- Eroğlu, C. (1998). *Demokrat Parti*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gençkaya, Ö. F. (1998). Türk siyasal sisteminde kurucu meclis. (ed. S. Kili) *27 Mayıs 1960 devrimi kurucu meclis ve 1961 Anayasası* içinde (ss. 15-27). İstanbul: Boyut.
- Göka, E. (2004). Bir merkez hikâyesi. *Türkiye Günlüğü*, 76: 10-24.
- Gramsci, A. (1985). *Aydınlar ve toplum*. (çev. V. Günyol vd.) İstanbul: Alan Yayınları.
- Gülener, S. (2007). Türk siyaseti'nde merkez-çevre ilişkilerinin seyri ve 27 Mayıs 1960 darbesi. *Bilgi Dergisi*, 14: 36-66.
- Heper, M. (1985). *The state tradition in Turkey*. Walkington: Eothen Press.
- İnsel, A. (1999). Cumhuriyet dönemi otoritarizmi. (ed. Z. Rona) *Bilânço 1923-1938 I* içinde (ss. 35-47). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2010). *Türk siyasetinin yapısal analizi I. İstanbul: Agora Kitaplığı*.
- Kalaycıoğlu, E. (1998). 27 Mayıs 1960 ihtilali'ne giden yol. (ed. S. Kili) *27 Mayıs 1960 devrimi kurucu meclis ve 1961 Anayasası* içinde (ss. 33-44). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Karpat, K. (1996). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Keyder, Ç. (1995). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçal, A. V. (2012). Küreselleşme sürecinde Türkiye'de siyasal değişimin sosyo-ekonomik temelleri: Bir analiz modeli önerisi olarak ekonomik merkezin yer değiştirilişi. I. Ulusal Genç Sosyal Bilimciler Kongresi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, 6-8 Eylül 2012.
- Kongar, E. (2006). *Toplumsal değişme kuramları ve Türkiye gerçeği*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Küçükömer, İ. (1994). *Batılılaşma & Düzenin yabancılaşması*. İstanbul: Alan Yayınları.

- Mardin, Ş. (2002). *Yeni Osmanlı düşüncesi'nin doğuşu*. (çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan) 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2003a). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar: Merkez-çevre ilişkileri. (der. M. Türköne ve T. Önder) *Türkiye'de toplum ve siyaset (Makaleler 1)* içinde (ss. 35-77). 11. Baskı. İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (2003b). Yenileşme dinamiğinin temelleri ve Atatürk. (der. M. Türköne ve T. Önder) *Türkiye'de toplum ve siyaset (Makaleler 1)* içinde (ss. 203-238). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2004). Türk devrimi'nde ideoloji ve din. (der. M. Türköne ve T. Önder) *Türkiye'de din ve siyaset* içinde (ss. 145-167). 10. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2009). *Türkiye'de toplum ve siyaset, makaleler 1*. 16. Basım. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (1989). *Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özipek, B. B. (2011). Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) dönemi iç ve dış politika. *Osmanlı'dan ikibinli yıllara Türkiye'nin politik tarihi* içinde (ss. 669-690). 3. Baskı. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Poulantzas, N. (1978). *State, power, socialism*. London: New Left Books.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye'de demokrasi ve politik partiler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Shils, E. (1975). *Center and periphery: Essays in macrosociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shils, E. (2002). Merkez ve çevre. (çev. Y. Z. Çelikkaya) *Türkiye Günlüğü*, 70: 86-96.
- Sunay, C. (2008). Türk siyasetinde merkez-çevre ilişkilerinin gizli kronolojisi-2. *Yerel Siyaset*, 29: 69-73.
- Taşkın, Y. (2009). Muhafazakâr bir proje olarak Türk-İslam sentezi. (ed. A. Çiğdem) *Modern Türkiye'de siyasi düşünce: Muhafazakârlık* içinde (ss. 381-401). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Timur, T. (2003). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Toprak, M., Demir, Ö., & Acar, M. (2004). Anatolian tigers or Islamic capital: Prospects and challenges. *Middle Eastern Studies*, 40(6): 166-188.
- Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetimi'nin kurulması (1923-1931)*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Turgut, N. (1984). Siyasal muhalefet. İstanbul: Birey Toplum Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] (2025). *Seçim istatistikleri*. <https://www.tuik.gov.tr> (erişim: 20.12.2025).

- Uçar, H. (2001). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve su yönetimi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Vergin, N. (2007). Merkeze talip bir partinin önlenemez yükselişi. *Türkiye Günlüğü*, 90: 66-76.
- Weber, M. (1995). *Toplumsal ve ekonomik örgütlenme kuramı*. (çev. Ö. Ozankaya) Ankara: İmge Kitabevi.
- Weber, M. (1997). *Protestan ahlâkı ve kapitalizmin ruhu*. (çev. Z. Gürata) Ankara: Ayraç Yayınları.
- Weber, M. (2006). *Sosyoloji yazıları*. (çev. T. Parla) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yavuz, M. H. (2005). Millî Görüş hareketi: Muhalif ve modernist gelenek. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 591-603). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, E. (2002). AKP: Bir politik tasarının sosyolojik temsiliyeti. *Birikim*, 163-164: 66-70.
- Yılmaz, M. (2008). Merkez’in engisizyon’unda yargılanmayı göze almak. *Anlayış Dergisi*, 60: 57-60.
- Yılmaz, N. (2005). İslâmcılık, AKP, siyaset. (ed. Y. Aktay) *Modern Türkiye’de siyasal düşünce: İslâmcılık içinde* (ss. 604-619). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücekök, A. (1983). *100 soruda Türkiye’de din ve siyaset*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Yüksek Seçim Kurulu [YSK] (2002). *3 Kasım 2002 milletvekili genel seçimi sonuçları*. Ankara: YSK Yayınları.
- Zürcher, E. J. (1998). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.